

بسمه تعالی
صورت جلسه سیاست‌های کلی جمعیت
ابلاغی مقام معظم رهبری

اولین جلسه مشترک فی مابین سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی و شبکه سلامت صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران در خصوص سیاست کلی جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری با حضور آقایان دکتر ملکی معاون وزیر و رئیس سازمان پژوهش، دکتر قاسمی رئیس شبکه سلامت صدا و سیما و مدیران و کارشناسان دو حوزه در روز دوشنبه مورخ 99/6/3 در سالن جلسات طبقه هشتم سازمان پژوهش برگزار شد. پس از تلاوت آیاتی از کلام الله مجید، آقای دکتر ملکی ضمن تسلیت به مناسبت سالگشت شهادت حضرت امام حسین (ع) و یاران با وفایش در صحرائی کربلا از حضور همکاران در جلسه "هم اندیشی نسبت جمعیت و برنامه‌های درسی" تشکر کردند.

رئیس سازمان پژوهش در مقدمه این نشست گفت: راجع به جمعیت و تجمع انسان‌ها در جاها و رشته‌های علمی مختلف موضع‌گیری‌های متعددی شده در واقع رشته‌های متعددی در این زمینه تولید شده که به نحوی و از زاویه‌ای تجمع انسان‌ها را مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌اند. یکی از آن رشته‌ها علم جامعه‌شناسی و موضوع آن واقعیت‌های اجتماعی است. یعنی رشته‌های مختلف جامعه‌شناسی از منظر، واقعیت‌های اجتماعی را تحلیل می‌کنند. وقتی انسان‌ها با هم جمع می‌شوند واقعیتی به نام روح جمعی متولد می‌شود، روح جمعی بوسیله علمی به نام جامعه‌شناسی و رشته‌های گوناگون این زمینه قابل مطالعه است. رشته دیگری به نام روان‌شناسی اجتماعی که از ترکیب و تلفیق دو علم روان‌شناسی و علم جامعه‌شناسی تولید شده است. درست است روان‌شناسی اجتماعی با جامعه سر و کار دارد ولی واقعیت‌های روانی و مسایل روان‌شناختی جوامع بشری را مورد مطالعه قرار می‌دهد. علم دیگری وجود دارد به نام جمعیت‌شناسی، این علم واقعیت‌های کمی حرکت جمعیت را مطالعه می‌کند. یک جمعیت‌شناس خیلی با امور کیفی و لایه‌های باطنی شخصیت انسان‌ها سر و کار ندارد و مناسبات کمی و عددی حرکت جمعیت را بررسی می‌کنند، این موضوع به قدری اهمیت دارد که علم جداگانه‌ای به نام علم جمعیت‌شناسی تولید شده است که البته برای خود شاخه‌های متعددی نیز دارد. اهمیت و تعدد شاخه‌های علم جمعیت‌شناسی نشان‌گر آن است که غیر از نگاه کیفی به جمعیت، نگاه کمی نیز موضوعیت دارد یعنی یک جمعیت 10 نفره با 15 نفر فرق دارد و 15 نفر با 20 نفر هم متفاوت است در واقع وقتی کمیّت متغیر شد باعث تغییر در امور دیگر از جمله امور فرهنگی، اجتماعی، جامعه‌شناسی و ... می‌شود. وقتی از جمعیت حرف می‌زنیم نگاهمان فقط به عدد نباشد بلکه باید به پیامدهای آن نیز بنگریم. وقتی گفته می‌شود جمعیت ایران در شرایط کنونی از نظر عددی و کمی به سوی پیری می‌رود به این پدیده نباید صرفاً با نگاه عدد و رقمی توجه کنیم اگرچه ذاتاً عدد و رقم است.

يکي موضوعاتي که باعث شد رهبر معظم انقلاب ابراز نگران و استغفار کنند موضوع کاهش جمعيت است. با توجه به وظايف و رسالت سازماني ما هم در کاهش جمعيت کمک کردیم وقتي بالاترين مقام عالي يك کشور استغفار مي‌کند اين استغفار بايد همگاني باشد. ما هم هزاران بار استغفار مي‌کنیم که در تبليغ کاهش جمعيت نقش داشته ایم.

کاهش جمعيتي که در آن قرار داریم نتيجه سياست کلي کشور در آن موقع بود که يك بسيج همگاني توأم با برنامه و مديريت‌هاي پيگیر اتفاق افتاد و جمعيت کاهش پيدا کرد اما روند امور واقعيت‌هاي ديگري را نشان داد. اين روند نشان داد که اگر روند رو به افزايش کاهش جمعيت ادامه يابد آنچه که اتفاق مي‌افتد اين است که در سال‌هاي آتي آدم‌هايي پير و کهنسال و جامعه بدون جوان خواهيم داشت، جامعه پير هم يعني ناتوان. همان‌طور که دست آدم پير را بايد گرفت دست جامعه پير را هم بايد گرفت. چه کسي بايد دستش را بگيرد پاسخ آن است که در مرحله اول به ناچار بايد دست نياز به سوي مستکبران بي‌رحم و خارج شده از مدار انسانيت دراز کند

راه دوم آن است که بايد گرفتاري‌هاي متعددي را تحمل کند.

راه سومي هم وجود دارد و آن، اين است که جمعيت شناسان، نخبگان و دلسوزان تلاش کنند تا روند حرکتی جمعيت را تغيير دهند يعني پير شدن را آرام آرام به سوي جوان شدن تغيير دهند. اين زماني اتفاق مي‌افتد که عوامل مانع زاد و ولد تضعيف شود و از بين برود. زاد و ولد بسيار کم و رغبت به ازدواج بسيار پايين است، آن‌هاي هم که ازدواج کرده‌اند تمایلي به زاد و ولد ندارند، پيامدهاي آن واقعيت‌هايي است که حضرت آقا چهار بار رسماً درباره آن تذکر داده‌اند.

حال باد تدبير کرد و سازمان پژوهش و برنامه ريزي آموزشي چه اقداماتي بايد انجام دهد؟

يك راه آن است که سازمان پژوهش دچار غفلت و فراموشي شود يا احساس کند مسئله مهمي نيست در هر دو حال به راه خطا مي‌رود. اين جلسه بيانگر آن است که سازمان نه موضوع را فراموش کرده است و نه از آن غافل است.

نگراني مقام معظم رهبري ما را بر آن داشت تا در سازمان بابي درخصوص جمعيت باز شود اين جلسه را براي بررسي موضوع جمعيت تشکيل دادیم. سؤال اساسي که ادامه جلسه ومحور جلسات آينده خواهد بود اين است که نقش برنامه‌هاي درسي در کاهش جمعيت چيست؟ پاسخ اين سؤال بايد طرح واره‌اي باشد و پس از بحث‌هاي متعدد به يك الگو و طرحي برسیم گروه‌هاي پژوهشي و برنامه‌ريزي درسي بايد وضعيت را تحليل کنند تا اين فکر در رويکرد، اهداف و پيکرة برنامه‌هاي درسي تزريق شود و در توليد بسته‌هاي تربيت و يادگيري سال 1401 - 1400 نيز بکار گرفته شود.

پس از صحبت‌هاي مقدماتي آقاي دکتر ملکي، آقاي دکتر قاسمي مدير شبکه سلامت نيز نکاتي را در اهميت برگزاري اين جلسه در سازمان

پژوهش بیان کرد و گفت: باتوجه به نگرانی مقام معظم رهبری در روند کاهش جمعیت هیچ جایی بهتر از آموزش و پرورش و این سازمان برای ترویج فرهنگسازی نیست.

تنها جایی که حضرت آقا بسیار ابراز نگرانی کردند و از واژه "لرزیدن تن" استفاده کردند روند کاهش جمعیت کشور است. این موضوع آنقدر به وضعیت بحرانی رسیده که دیگر زمان ارزیابی و کارشناسی کردن نیست. در روند کاهش جمعیت عوامل متعددی مطرح می باشد. علیرغم اینکه اقتصاد در کاهش و افزایش جمعیت مهم است ولی به اعتقاد بنده مهمترین عاملی که در کاهش جمعیت تأثیر بسزایی دارد سبک زندگی است.

پس از سخنان مدیر شبکه سلامت، گزارشی از وضعیت جمعیت و اتفاقاتی که در اثر کاهش جمعیت با آن مواجه خواهیم بود توسط آقای دکتر قاسمی کارشناس ستاد جمعیت پایدار رسانه ملی ارائه شد.

یشان بیان کرد: مقوله جمعیت، سه ویژگی دارد. اولین ویژگی آن است که بسیار مهم است؛ ویژگی دوم آن، گستردگی ابعاد و وجوه این مقوله است و سومین ویژگی نیز مغفول ماندن مقوله جمعیت است به طوری که از سال 90 تا کنون مقام معظم رهبری 47 بار درخصوص جمعیت سخن گفته اند.

با توجه به فرمایش آقا در دیدار سال 92 با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی که فرمودند: یکی از خطراتی که وقتی انسان درست به عمق آن فکر می کند، تن او می لرزد، این مسئله جمعیت است؛ ... مسئله جمعیت را جدی بگیرید؛ جمعیت جوان کشور دارد کاهش پیدا می کند. نشان می دهد ایشان نسبت به این موضوع آنقدر نگران هستند که نظیر این فرمایش آقا را در هیچ جایی بیان نکرده اند. برای فهم تحولات جمعیتی به غیر از عدد کل باید ساختار جمعیت یعنی ترکیب گروه های سنی و روند تحولات آن از گذشته تا به حال را مورد توجه قرار دهیم. آقای قاسمی در ادامه گزارش خود مروری اجمالی بر تحولات جمعیتی کشور ایران داشت و شاخص های اصلی کاهش جمعیت در کشور را به شرح زیر بیان کرد:

1- روند تغییرات نرخ رو به رشد جمعیت در ایران؛
روند تغییرات نرخ رو به رشد جمعیت در ایران از گذشته به سمت آینده مطلوب نیست و آمار نشان می دهد نرخ رشد جمعیت در کشور زیر یک درصد است که در تاریخ کشور ایران این رقم بی سابقه است. اگر این روند ادامه یابد در حوالی سال 2040 و 2050 نرخ رشد کشور منفی خواهد شد.

2- نرخ باروری یا Tfr؛

بیانگر این است که هر خانم میانگین چند تا بچه بدنیا می آورد. تعبیر جمعیت شناسی می گوید اگر طی ده سال رخ باروری زیر نرخ جانشینی و حدود 1/5 درصد فرزند باشد در آینده به تله نرخ باروری گرفتار خواهیم شد و در واقع باید گفت دیگر امکان اصلاح الگوی فرزند آوری نخواهیم داشت.

3- نرخ سالمندی؛

سن بالای 60 سال را نرخ سالمندی می‌گویند. در تعریف نرخ سالمندی می‌گویند اگر جامعه‌ای بین 7 تا 14 درصد جمعیتش بالای 60 سال باشد از جوانی به سوی سالمندی در حرکت است، اگر بین 14 تا 21 درصد جمعیتش سالمند باشد آن جامعه سالمند است و اگر جمعیت جامعه‌ای بیش از 21 درصد سالمند داشته باشد آن جامعه سالمند قطعی یا فوق سالمند است. اگر نرخ سالمندی با روندی که ادامه دارد پیش برود تا سال 2050 رکورد سرعت سالمند شدن را در جهان به نام خود ثبت خواهیم کرد که به بالای 32 درصد می‌رسد و جزء پنج کشور پیر و سالمند جهان خواهیم شد که این امر باعث مشکلاتی را در عرصه اقتصادی و سایر ابعاد کشور از جمله دگرگونی نهاد خانواده بوجود خواهد آورد.

4- روند تغییرات تعداد تولدهای کل کشور؛

5- مهاجرت مدیریت نشده به مناطق شهری؛ کاهش فرزندآوری از اقتضات این شاخص است.

6- تغییر نسبت خانواده‌ها برحسب تعداد اعضا: شاخص دیگریست که بر اساس آن الگوی فرزندآوری در حال تغییر و دگرگون شدن است.

7- افزایش میانگین سن ازدواج؛

8- روند تغییر الگوی سن فرزندآوری؛

9- افزایش آمار سقط جنین در ایران؛

10- افزایش آمار سزارین در ایران؛ این امر فرصت فرزندآوری را محدود و باعث کاهش آن می‌شود.

11- عدم توزیع درست جغرافیای جمعیت در ایران به علت عدم آمایش درست سرزمین؛

12- عدم توازن نرخ باروری در استان‌های کشور؛

13- تغییر نسبت جمعیت مذهبی در ایران؛

14- طراحی بزرگترین پروژه‌های جمعیتی در خصوص کاهش جمعیت ایران؛

15- تغییر پنجره جمعیتی در ایران؛

در هر کشوری یک بازه سنی ۱۵ تا ۶۴ سال وجود دارد که به آن سنین کار و فعالیت می‌گویند اگر این سنین در کشوری بیش از دو سوم جمعیت آن کشور باشد آن کشور آماده جهش اقتصادی و جمعیتی می‌باشد. اگر کشوری از پنجره جمعیتی خارج شود با هیچ مشوقی نخواهد توانست ساختار جمعیت را درست کند.

آقای قاسمی پس از بیان شاخص‌های کاهش جمعیت، نکاتی از تجارب کشورهای جهان برای مدیریت بحران جمعیت مطرح کردند.

ایشان گفتند: تجارب دنیا به این نتیجه رسیده است که اگر می‌خواهیم بحران جمعیت برطرف شود باید به سوی ترویج خانواده کامل و الگوی علمی چهار فرزند برویم. ترویج خانواده کامل، راهبرد جهانی

مواجهه با بحران کاهش فرزندآوری است. خانواده کامل خانواده ای است که همه اعضای آن، همه روابط درون خانوادگی را تجربه کنند. ایشان مدیریت بحران جمعیت کشور ژاپن را تجربه ناموفق در جهان یاد کرد است. زیرا این کشور امروز سالخورده ترین و بدهکارترین کشور جهان است و از روسیه به عنوان موفقترین کشور جهان نام برد که رئیس‌جمهور آن کشور با یک اراده همگانی نرخ رشد منفی آن کشور را برگرداند. راهبرد روسیه به عنوان یک الگوی موفق: مهاجرت‌پذیری، مشوق‌های اقتصادی، مشوق‌های فرهنگی و سیاست‌های جمعیت بود. آقای قاسمی مطرح کرد متغیرهای الگوی فرزندآوری احصا شده اند که برخی از آنها سیاستگذاری، بهداشت و درمان، رسانه، اقتصاد، سبک زندگی و ... می‌باشند و از میان آنها اقتصاد و سبک زندگی می‌تواند دو عامل بسیار مهم در سیاست جمعیتی مورد توجه قرار گیرد. اقتصاد یکی از موانع فرزندآوری است ولی وزن سبک زندگی از اقتصاد در فرزندآوری بیشتر است. پیشنهاد می‌شود از طریق آموزش و شروع آن از پایه های تحصیلی پایین نگرش سبک زندگی را تغییر دهیم.

در ادامه آقای قاسمی گزارشی از وضعیت سیاست‌های کلی جمعیت در ایران را ارائه کرد. ایشان مطالبات مؤکد و مقرر رهبر معظم انقلاب درباره جمعیت، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی درباره مدیریت جمعیت، طرح جامع جمعیت و تعالی خانواده مجلس شورای اسلامی، قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه و بیانیه گام دوم را مبنای برنامه‌ریزی سیاست‌های کلی جمعیت در ایران برشمرد. ایشان همچنین در گزارش خود به موانع قبلاز ازدواج، قبل از فرزندآوری و بعد از فرزندآوری بر اساس تحقیقات ستاد جمعیت پایدار رسانه ملی اشاره کرد و حقوق ناچیز سربازی، هزینه‌های تأمین مسکن و ازدواج را از موانع قبلاز ازدواج، شیوع ناباروری و هزینه تأمین مسکن را موانع قبل از فرزندآوری و هزینه‌های تأمین مسکن، دوران بارداری و زایمان، سلامت نوزاد و مادر، والدین برای نگهداری فرزند، مهد کودک، خوراک، پوشاک و تفریح فرزند و همچنین تربیت و تحصیل را از موانع بعد از فرزندآوری نام برد.

در پایان آقای قاسمی پیشنهاد کرد برای تدوین سند آموزش و پرورش و جمعیت پایدار کمیته‌ای تشکیل شود که این کمیته باید دو اقدام اساسی انجام دهد: 1- بازنگری محتوای کتابهای درسی و تدوین سرفصل‌های جدید برای آنها، 2- تهیه محتوای دوره‌های آموزشی برای معلمان، اولیا و فرهنگیان و و برگزاری آنها.

پس از ارائه گزارش آقای قاسمی، اعضای حاضر در جلسه نظرات خود را در خصوص موضوع جلسه و گزارش ارائه شده به شرح زیر بیان کردند.

- آموزش و پرورش بزرگترین نهاد فرهنگساز کشور و بیش از نیمی از جمعیت ایران در اختیار اوست. نقش فرهنگ بسیار مهم است اگر خروجی نداشته باشد ضد فرهنگ می‌شود نکات مهم در بحث افزایش جمعیت عبارتند از: اشتغال، ازدواج، مهاجرت‌پذیری، سالمندشناسی و توجه به سالمندان و سیاست‌های تشویقی است که

آموزش و پرورش در این حوزه نقش اساسی دارد و باید آموزش معلمان، آموزش والدین و دانش آموزان را از دوران پیش دبستان مورد توجه قرار دهد. پدیده جمعیت‌شناسی یک موضوع بین بخشی است. همه باید دست در دست هم دهند و کمک کنند تا فرهنگ جامعه در خصوص جمعیت تغییر یابد و اصلاح شود.

- آموزش‌های غیررسمی از قبیل صدا و سیما، فضای مجازی، وزارت فرهنگ و ارشاد، حوزه های علمی و... تأثیری به مراتب بیشتر از آموزش‌های رسمی دارند. بنابر این ضرورت دارد برای این بخش‌ها نیز تدابیری اندیشیده شود. در کتابهای پایه‌ها و دوره‌های مختلف تحصیلی به طور مستقیم و غیرمستقیم به مباحث مرتبط با سیاست‌های کلی جمعیت پرداخته شده ولی باز هم ضرورت دارد بازننگری و اصلاح شوند. تبعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی _ مذهبی به مراتب خطرناکتر از تبعات اقتصادی در کاهش جمعیت می‌باشد.

- سیاست کلی جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری بویژه بند هشت آن که به توانمندسازی نیروی کار از طریق اصلاح آموزش‌های عمومی و فنی حرفه‌ای اشاره دارد در دفتر فنی حرفه‌ای و کار دانش سازمان پژوهش تحلیل و عملیاتی شده است. به نظر می‌رسد اگر مشکل کار و اشتغال حل شود قاعداً مشکلات بعدی از جمله اردواج و فرزند آوری حل خواهد شد.

- آموزش و پرورش، یک نقش رسمی و یک نقش غیر رسمی دارد که بخش غیر رسمی آن را برنامه درسی پنهان هم می‌گویند. بخشی از آموزش‌ها از طریق کتابهای درسی منتقل می‌شود بخش دیگر توسط عوامل دیگری از جمله معلم، مناسبات ارتباطی و فضای آموزشی انتقال. خیلی وقت‌ها در آموزش و پرورش وضعیت معلم بیشتر از کتابهای درسی آموزش می‌دهد. به نظر بنده عوامل کاهش جمعیت بسیار پیچیده هستند که حداقل سه مورد: - تغییر الگوی سکونت - تغییر الگوی خانواده - موضوع اشتغال تأثیر جدی دارند. به نظر بنده برخی مسائل را باید از خاستگاه آن پیگیری و ریشه کن کرد تا این اتفاق نیفتد کارهای مکمل کارا نخواهد بود. اساس مسائل کاهش جمعیت به خاطر کج کاری‌های برخی از ساختارها و سیاستگذاری‌های کلان در حوزه فرهنگی و اجتماعی است.

- باید از طریق شعارهای متناسب با واقعیت‌ها بر روی شاخص "باور پذیری" کار شود. تا سیاست‌های کلی جمعیت به باور تبدیل می‌شود.

- این جلسه، شروع جریان خواهد بود که محصول آن مبارك است. موضوع کاهش جمعیت ابعاد گسترده‌ای دارد باید از نگاه آموزش و پرورش به آن توجه شود. گفتمان‌های جمعیت در این حوزه باید ایجاد شود. موضوع مغفول در این حوزه "خانواده" است، الگوی چهار فرزندی باید در برنامه‌های درسی ترویج شود و آموزش‌های اولیا و مربیان در رأس امور آموزش و پرورش قرار گیرد.

جمع بندی نکات

پس از ارائه نظرات و پیشنهادات حاضرین، آقای دکتر ملکی گفت با جمع‌بندی این نشست باید تکلیف خود را درباره تأکید مقام معظم رهبری در خصوص سیاست‌های کلی جمعیت مشخص کنیم. بنابراین نکات اصلی در جمع‌بندی مطالب مطرح شده عبارتند از:

نکته اول: همه بالاتفاق اذعان داریم که مسئله جمعیت بسیار مهم و یکی از مسائل اجتماعی است و هر چیزی که به مسئله تبدیل شد باید با تغییر نگرش‌ها و طرز تلقی‌ها حل شود نه با قانون و امثال آن. برنامه‌های درسی می‌تواند ذهنیت‌ها را مدیریت کند و امیدمان به همین توانایی برنامه‌درسی است. برای سازمان پژوهش مسئله جمعیت دغدغه پیشین است و از سال‌های قبل، از ابعاد مختلف به موضوع پرداخته شده است ولی در این شرایط بحرانی و با توجه به نگرانی‌های مقام معظم رهبری باید توجه مان را به این امر مضاعف کنیم.

نکته دوم: به نظر می‌رسد مسئله جمعیت در ارتباط با برنامه‌درسی مقوله چند رشته‌ای است تألیف کتاب مستقل با عنوان جمعیت‌شناسی به قصد کمک به افزایش جمعیت چندان مؤثر نخواهد بود مسئله جمعیت باید با همکاری و همسایگی همه برنامه‌های درسی به این موضوع پرداخته شود. یعنی يك موضوع مالتی دیسیپلینی (چند رشته‌ای) است. **نکته سوم** این است که پژوهش‌های انجام شده در این زمینه را به اشتراك بگذاریم. احتیاج داریم مسئله و موضوع کاهش جمعیت را پژوهش‌محور پیگیری کنیم.

نکته چهارم این است که از تجارب سایر کشورها در افزایش جمعیت بهره بگیریم در دنیای امروز کشورهایی که از تجارب سایر ملل استفاده نمی‌کنند محکوم به تکرار تجارب خود هستند ولی نباید فراموش کرد که الگوی افزایش جمعیت باید بومی باشد نه تقلیدی، اما از تجارب سایر کشورها باید به عنوان مواد و مصالح استفاده کرد.

نکته پنجم این است که کمیته طراحی و تدوین برنامه درسی افزایش جمعیت از همین امروز آغاز شد و جلساتی متعدد تشکیل خواهیم داد تا به الگویی برسیم. آثار این جلسات باید نصیب کتاب‌های درسی فعلی ما نیز بشود در واقع باید بخشی از قابلیت‌ها را در کتاب‌های درسی تزریق کنیم نباید صرفاً منتظر راهنماهای برنامه‌درسی باشیم. **نکته ششم** و مهم‌ترین نکته این است که در حد این جلسه باید به سؤال زیر پاسخ دهیم.

برای طراحی برنامه‌درسی به قصد افزایش جمعیت چه منابع و عواملی را باید تحلیل کرد و از قِبَل آن تحلیل، به قواعد رسید؟
یکی از پاسخ‌های که در رأس پاسخ‌هاست این است که سیاست‌های کلی جمعیت ابلاغی حضرت آقا استخراج و تحلیل محتوا شود تا از دل آن، مفاهیم و قواعد تولید شود.

پاسخ دوم این است که روان‌شناسی جامعه خود را خوب بشناسیم اگرچه ممکن است قواعدی وجود داشته باشد که بین‌المللی باشند ولی باید به قواعد بومی توجه ویژه شود. زیرا هر ملتی قواعد روانشناسی خاص خود را دارد، بر همین اساس هویت ملتها از هم متمایز می‌شود. بنابر این ضرورت دارد قواعد روان‌شناسی ملت ایران را بشناسیم.

پاسخ سوم این است که سبک زندگی باید تحلیل شود. سبک زندگی اعجاز می کند و محیط بر انسان است. انسان محاط بر سبکی است که او را در برگرفته است. اختیار انسان هم به همین موضوع بر می گردد و بر این اساس انسان بوسیله کدهایی که از محیط و سبک زندگی می گیرد، مقید می شود.

چهارمین پاسخ به سؤال مطرح شده این است که باید ساختارها تحلیل شوند.

و **پنجمین پاسخ** تحلیل اقتصاد و زندگی است. به نظر بنده و با استقراء ناقص موضوع اقتصاد نه تنها مسئله اول و بالذات کاهش جمعیت و عدم رغبت به ازدواج نیست بلکه مسئله ثانوی و بالعرض است. مسئله اول و بالذات ذهنیتی است که متاسفانه از طریق شبکه های ماهواره و سایر عوامل در جوان ها ایجاد شده است و ذهنیت ها را به راحت طلبی سوق داده است. مسئله اصلی کشور ما پیری جمعیت است و بالاتر از آن مسئله ای نیست ضرورت دارد با اینگونه مسائل مهم شجاعانه و با برنامه برخورد کنیم.